

De islam van Hans Küng

door Kees Kok

Hans Küng: 'De islam. De toekomst van een wereldreligie'
Kampen, 2006 - € 59,-

De theoloog Hans Küng, oud-collega en antipode van Joseph Ratzinger/paus Benedictus XVI, heeft zijn volumineuze trilogie 'Over de religieuze situatie van deze tijd', over het jodendom (1991), christendom (1994) en de islam in 2004 met een zucht van verlichting afgesloten. En nu is het derde deel ook in het Nederlands verschenen, vertaald door Ton van der Stap. Die verdient een dikke pluim voor zijn werk. Vaak hangen vertalingen van dergelijke werken als doorkijkjurken om de oorspronkelijke taal heen en loopt het Nederlands krom van het buitenlandse idioom. Deze vertaling zit als een zondags maatkostuum en dat verhoogt de leesbaarheid van deze negenhonderd bladzijden dikke gids door het wel en wee van de van binnen en buiten belaagde islam. Alleen de ondertitel, *De toekomst van een wereldreligie*, dekt de lading niet. Het Duits is hier preciezer: *Islam. Geschichte, Gegenwart, Zukunft*. Over de toekomst gaat het pas in de laatste honderd en vijftig bladzijden, en dat is misschien wel het vroomste en meest romantische, maar niet het beste deel van het boek. Overigens wordt de verteerbaarheid van het boek mede bevorderd door het feit dat Küng op elke bladzijde een voor de desbetreffende alinea kenmerkend woord, begrip of zinsnede **vet** heeft laten drukken.

De eerste tweehonderd bladzijden zijn gewijd aan de oorsprong van de islam: haar ontstaan, haar centrale boodschap en structurele elementen, ook wel de 'vijf zuilen' genoemd. Hier komen de theologische uitgangspunten aan het licht waarmee Küng jodendom, christendom en islam benadert. Twee begrippen zijn daarbij van belang: 'monotheïsme' en 'openbaring'. Hij ziet deze drie Schriftreligies als één grote mondiale monotheïstische beweging, met Abraham als 'de gemeenschappelijke stamvader'. Maar hij beschrijft die beweging zelf niet als een historische, waarbij het christendom voortkomt uit het jodendom en de islam uit (onder andere) jodendom en christendom. Hij zet die drie godsdiensten eerder als gelijkwaardig *naast* elkaar, elk met hun eigen 'blijvende geloofskern', gevormd door een beslissende 'openbaring'. Ze hebben volgens Küng wel een 'overeenkomstige fundamentele opvatting over God, de mens, de wereld en de wereldgeschiedenis'; dat noemt Küng de 'oecumene in Abraham'. Abraham gaat immers aan alle drie de godsdiensten vooraf.

Het specifiek eigene van het jodendom is volgens hem: 'Israël als Gods volk en land' of ook 'Jahweh is de God van Israël en Israël is zijn volk'. Dat is een keuze die veel orthodoxe joden zullen beamen, maar die andere joden, religieus of seculier, vast te beperkt zullen vinden. Daarmee wordt immers de universele tendens van de joodse Schrift en de joodse belijdenis van de eenheid van 'Adonai' (in plaats van het onuitsprekelijke JHWH zonder medeklinkers!) als de ene en enige God van *alle mensen* genegeerd. *Echad* staat er in het Hebreeuws voor dat 'ene, enige' en dat is verwant met het Arabische *Tauhid*, de Eenheid van Allah die de moslims in hun geloofsblijdenis benadrukken. Mohammed heeft deze belijdenis van de Joden overgenomen.

Ook de typering van het christelijk eigene: 'Jezus Christus als Gods Messias en Zoon', roept allerlei vragen op, zeker bij degenen die zich de laatste decennia hebben verdiept in de joodse wortels van het christendom en zich van daaruit niet

meer herkennen in de massieve belijdenis van Jezus als *de* Messias en als *de* Zoon van God.

Küng typeert voorts het jodendom als 'Thoragodsdiens', het christendom als 'messianistische godsdiens' en de islam als 'profetische godsdiens'. Maar ook dat zijn, zeker wanneer men historische verwantschappen en afhankelijkheden tussen de drie postuleert, verwisselbare etiketten. Of is het jodendom geen profetische godsdiens? Liet Jezus niet elke jota en tittel van de Thora intact? Het eigene van de islam noemt Küng 'de koran als Gods woord en boek'. Maar dat zeggen veel joden en christenen ook over hun Schriften. Vraag is dus of Küng met deze typering geen valse tegenstellingen creëert. In elk geval stelt hij zich als theoloog veel traditioneler en dogmatischer op dan men van hem zou verwachten. Ook probeert hij in zijn beschrijvingen een evenwicht te bewaren tussen de drie Schriftreligies. Zo stelt hij de retorische vraag: 'hebben niet vooral de Hebreeuwse bijbel en de koran **dezelfde basis?**' Met zijn impliciete bevestiging gaat hij voorbij aan het feit dat de joodse Schrift mede het resultaat is van een eeuwenlange geschiedenis, van de mondelinge overlevering van vele generaties Israëlieten, en daarom ook veel omvangrijker en gevarieerder is dan de koran, die door één man in enkele decennia is opgeschreven en na diens dood door zijn opvolgers in enkele fasen geredigeerd. Als er al een gemeenschappelijke basis is, dan bestaat die uit de talloze verhaalelementen, religieuze vormen en gedachten die Mohammed *via de joodse mondelinge traditie van zijn tijd* heeft overgenomen en in de koran opgenomen. Dat is al in 1833 op buitengewoon geleerde en nuchtere wijze aangetoond door Abraham Geiger in zijn prijswinnende essay *Was hat Mohammed aus den Judenthume aufgenommen*. Küng vermeldt dat boekje terloops tegen het eind van zijn boek waar het gaat over de (on)mogelijkheid van een korankritiek in het spoor van de westerse bijbelkritiek. Maar hij gaat er niet op in, evenmin als Frank E. Peters dat onlangs deed in zijn boek over de *Islam en de joods-christelijke traditie* (2003, Amsterdam 2005). Peters vermeldt het boekje van Geiger wel in zijn nawoord, en het is zelfs de enige bibliografische verwijzing in heel zijn studie. Het probleem is natuurlijk dat de gedachte dat Mohammed iets uit het jodendom zou hebben overgenomen, en volgens Geiger ook kon en wilde opnemen, voor de meeste moslims een gruwel is waar geen redelijk bewijs tegenop kan. Zeker niet in het licht van het Midden-Oostenconflict, al heeft dat daar in wezen niets mee te maken.

Historisch gesproken ligt het probleem bij de afwijzing door de Joden van Medina van de nieuwe godsdiens die Mohammed ook aan hen wilde opleggen. Die afwijzing was begrijpelijk gezien de lange traditie waar die Joden in stonden. Aanvankelijk ging de islam als Arabische variant op het joodse monotheïsme nog goed samen met die oude traditie, juist omdat Mohammed veel aan het jodendom ontleend had: het vasten op Grote Verzoendag, de dagelijkse gebedstijden, het bidden richting Jeruzalem, de besnijdenis en veel van de reinheidswetten. Maar de echte breuk kwam toen hij de joodse families van Medina in het kader van zijn vete met Mekka, zijn vaderstad, wilde dwingen mee te doen aan zijn overvallen op Mekkaanse handelskaravanen. Die weigering kwam hen duur te staan, en in de koran vinden we de sporen van de *Wende* die Mohammed toen voltrok tegenover de Joden en het jodendom: het vasten werd verplaatst naar de maand waarin een van die veldslagen - bij Badr - plaats vond. De gebedsrichting werd gekeerd naar Mekka. En Ismaël ging in de nieuwe religie de bijbelse rol van Izaäk spelen: hij was het die door Abraham geofferd moest worden en in plaats van wie God een ram verkoos. Het islamitische offerfeest is daarvan de blijvende gedachtenis. Uiteraard besteedt ook Küng aandacht aan deze breuk met de Joden, maar hij lijkt de 'schuld' daarvan toch vooral te leggen bij de Joden die Mohammeds aanspraak

op het profeetschap afwijzen. De brandende kwestie van de weigering om mee te doen aan de veldtochten van deze profeet laat Küng geheel buiten beschouwing. Alsof het om een louter religieus conflict ging. Hij zou het alleszins redelijk vinden als Joden en christenen Mohammed als profeet erkennen: 'Is het misschien toch niet een dogmatisch vooroordeel, als christenen wel Amos en Hosea, Jesaja en Jeremia en de uiterst gewelddadige Elia als profeten erkennen, maar Mohammed niet?' (cursivering, KK). Maar is het geen oecumenische jijbak van jewelste om de gewelddadigheid van Mohammed zo massief terug te projecteren op Elia?

Küng behandelt de geschiedenis van de islam, net als eerder die van het jodendom en het christendom, aan de hand van enkele *paradigma's*, kernbegrippen waarmee de opeenvolgende historische fasen worden aangeduid: de oergemeenschap in Mekka en Medina (632-661); het Arabische Rijk, met Damascus als centrum (661-750); de klassiek-islamitische wereldreligie die in Bagdad haar vorm krijgt (750-1258); de *Oelama-* en *Soefi-*periode (dertiende tot vijftiende eeuw), gekenmerkt door het uiteenvallen *casu quo* de regionalisering van de islam; de modernisering en, tenslotte, het 'huidige (postmoderne?)' paradigma met zijn vele vraagtekens. Küng geeft een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkelingen waarbij politieke machtsstrijd, het islamitische recht (*sjari'a*), de filosofie, de theologie en de koranexegese een soms haast onontwarbare kluwen vormen. De scholen en partijen vermenigvuldigen zich, en het valt niet mee om ze uit elkaar te houden, laat staan te onthouden. Binnen de twee belangrijkste stromingen, de soennieten en de sjiiëten, vinden we alle denkbare nuances van de zwartste orthodoxie tot de lichtste vrijzinnigheid. We maken kennis met moe'tazilieten, asj'ariëten, hanbaliëten, chaaridjieten en qadariëten tot we er kierewieten van worden. We leren ook dat het onder westerse intellectuelen zo positief gepresenteerde en gevierde soefisme oorspronkelijk vaak een uiterst agressief anti-intellectualistisch en irrationeel karakter had. Maar als de lezer het boek eenmaal tot pagina 427 heeft doorgeworsteld, wordt hij beloond met een helder overzicht van de belangrijkste richtingen binnen de veelkleurige islam in dertien bladzijden. Dat is te danken aan de synthese van de grote geleerde Mohammed al-Ghazzali, de islamitische Thomas van Aquino, de moslimevenknie van Maimonides, die ook nog eens in een memorabel jaartal gestorven is: 1111. In die synthese van Al-Ghazzaali tekent zich de overwinning af van de traditionele islam op de meer filosofische variant. De poorten van de *idjihaad*, de vrijere, filosofische, verlichte interpretatie van de islam worden daarmee gesloten. Küng: 'Het geloof in de ongeschapenheid en onfeilbaarheid van de koran heeft uiteindelijk over zijn historische karakter gezegevierd. De islam mist hierdoor de culturele aansluiting bij het Europese humanisme' - dat zijn wortels had in de joods-christelijk-islamitische cultuur van Bagdad en Andalusië - 'en blijft steken in het middeleeuwse paradigma dat de kiemen van de Verlichting verstikt.' Deze dertien en ook de daaropvolgende bladzijden, zeg maar pagina 427-479, zijn uitermate geschikt als module voor allerlei opleidingen waarvan basiskennis van de islam onderdeel is en voor wie niet over de tijd of de lange adem beschikt om heel het boek te consumeren.

Zoals in het begin opgemerkt, is het laatste gedeelte van dit standaardwerk niet het sterkste. Het is nogal vroom en er wordt veel herhaald. Küng acht hervormingen uiteraard onvermijdelijk en democratisering vanzelfsprekend noodzakelijk. Hij pleit natuurlijk voor een dialoog, in plaats van een *clash* tussen de grote drie. Het laatste hoofdstuk eindigt zelfs met een oecumenisch gebed waarvan hij denkt dat Joden, christenen en moslims het heel goed samen zouden kunnen bidden.

Küng is een fervent promotor van de idee van een 'wereldethos', opgesteld door het Parlement van de Wereldgodsdiensten, dat ook gesteund werd door Kofi

Annan. Hij gelooft heilig in een 'fundamentele ethische consensus' van de wereldgodsdiensten. Maar de formuleringen die dan volgen, zijn weer zo algemeen dat iedere mens, tenzij hij fundamenteel boosaardig is, er volmondig mee zal instemmen. Daar zullen de machten die in deze wereld de economische verhoudingen bepalen, daarbij ruimhartig gesteund door joodse, christelijke en islamitische fundamentalisten, niet van onder de indruk zijn.

Natuurlijk heeft Küng gelijk met de laatste zinnen van zijn epiloog: 'Geen overleven van onze globe zonder een globaal ethos, een wereldethos, samen gedragen door religieuze en niet-religieuze mensen!' Maar ik mis in zijn beschouwingen de kritiek op de rol van de olie en op het globale ethos van het neoliberalisme waar met name de islamitische landen de dupe van zijn.

uit: Roodkoper, 12e jaargang, aflevering 1/2 - mei 2007